

שיעור למס' ערכין דף ב', חלק א'

1) פירוש מילת "ערכין"

ע"פ פשוטו, "ערכין" פירושו שיווי. [וכן משמע ברש"י ויקרא ה' ט"ו עה"פ בערך כסף שקלים, שפי' שיהא שוה שתי סלעים] וא"כ פירושו כמו "דמי פלוני", אלא שבפרשת ערכין נתחדש שומא אחרת לשווי של אדם ע"פ התורה, ובדמים נתחייב בשווי שבשוק העבדים.

וכן משמע מגמ' י"ט. שהוא ענין של שיווי כדאי' סבא בביתא פאחא בביתא סבתא בביתא סימא בביתא, ע"ש.

וכן משמע מדברי הספורנו והחזקוני להסביר דין שלשים של עבד [שמות כ"א ל"ב] שהוא כערך הנקיבה.

אבל עי' חזו"א חלק קדשים סי' כ"ט אות א' שהק' דא"כ במי שאינו בפרשת ערכין ונדר בלשון ערכין שיחול חובת דמים שהרי פירושם באמת שוה ע"כ פי' הוא בזה"ל "שענין הערך בלה"ק הוא ערך כבוד הדבר ומציאותו", וצ"ל שהתורה קבעה סכום כסף כנגד כבוד וחשיבות עצם האדם.

2) פירוש "דמים" באדם, ואם שמים כע"ע או כע"כ

ע"פ פשוטו דמי אדם היינו שיווי. והנה במה שנישום כעבד הנמכר בשוק יש לדון אם הכוונה כע"ע או כע"כ. ועי' קצה"ח סי' ת"כ שהביא דברי רש"י בב"ק דף פ"ג לענין חבלה שפי' כע"ע. וכל שם דה"ה לענין נדרי דמים. וע"פ פשוטו, משום דהיינו שווי, שהרי אפשר למוכרו לע"ע, אבל א"א למוכרו בע"כ.

אמנם עי' רא"ש בב"ק פ"ח סי' א' שכל לענין חבלה ששמים אותו כע"כ הנמכר בשוק. וכן מבוי' בתוס' קדושין דף ז' לענין נדרי דמים, דלכן בעי' להשומא.

ובבי' שיטתם, משום דבאמת אין דמים לבן חורין, ואינו חפצא של ממון כלל, ועפ"ז כ' הגר"ח בחי' רבנו חיים הלוי הל' חובל ומזיק דאין חיוב חבלה משום הפסד ממון כמו בשאר נזיקין, אלא שחייבתו תורה משום מעשה החבלה. ומה דמשלם כעבד הנמכר בשוק, אי"ז אלא שומא בעלמא. והאי שומא עבדי' כאילו הי' נמכר לעבד כנעני שהוא עבד גמור.

ובדעת רש"י כ' באי"ז על הש"ס בסוגיין דבאמת מודה דאינו אלא שומא בעלמא, ומ"מ לש' שומא של ע"כ בבן ישראל, ושומתו כאילו נמכר לעבד עברי'.

וכמו"כ לענין חיוב נדרי דמי אדם, דנחלקו כשומא זו אם הוא כע"כ או כע"ע.

3) ג' מהלכים בגדר חלות חיוב ערכין

עי' חזו"א חלק קדשים סי' כ"א אות ב' שהק' דבאמת נדרי ערכין הוא כמו שנדר ליתן סכום מסויים להקדש, רק דבמקום לנקוב הסכום במפורש- ציין שיהא כערך פלוני- והוא סימן לסכום האמור בפרשת ערכין. אבל בעצם חלות הנדר, לא שנא כלל. וא"כ כל דיני ערכין אינם אלא ללומר שזהו הסכום המרומז כדבריו שנידר בלשון ערכין, וא"כ כל הפרשה אינו אלא כבן סורר ומורה שנאמר לדרוש ולקבל שכר.

ונאמר בזה ג' מהלכים.

א) החזו"א שם תי' דעי' הנדר מיחל עליו מצוות ערכין. וחיוב הנתינה הוא משום מצוות ערכין- ולא שנדר ליתן אותו סכום. ודומה לנזיר שמקבל על עצמו שם נזיר. וכל איסוריו אינם אלא ממצוות ודיני נזירות.

ב) השלטי גבורים במס' ע"ז דף ד' בדפי הרי"ף- כ' על מה שנא' במשנה ביצה לו: לא מעריכין בשבת ויו"ט- גזירה משום מו"מ, ובגמ' שבת ה"נ אי' דפוסקין צדקה לעניים בשבת. והק' הר"ן מש' מאיסור להקדיש ולהעריך ותי' בשם רבנו חננאל שלא אסרו כשחייב עצמו- ורק כשהחיל קדושה על החפץ שזה דומה למו"מ. והק' הר"ן דבערכין אינו אלא מחייב את הצמו ומ"מ אסור. וע"ז סי' השלטי גבורים "די"ל דגם האומר ערכי עלי הוי מקדיש שפיר כלי ידוע דהיינו גופו ועצמו שהוא מקדישו, אלא שפודהו אח"כ מיד הקדש בדמי ערכו, ודמי למו"מ"

וצ"ע לדבריו איך אומר ערך פלוני עלי, הרי א"א מקדיש דבר שאינו שלו. [אא"כ נחלק ונאמר שבאמת רק אמר כן באומר ערכי עלי ולא בערך פלוני] ועי' בספר גבורות שמונים אות מ"ט [להגר"י ענגל ז"ל] שהק' כן על הש"ג והוכיח מזה דהא דא"א מקדיש דבר שאינו שלו. אינו אלא כשע"ז חברו נפסד מהקדשו. משא"כ בערכין שאינו אלא מחייב המעריך.

והוא חי' גדול- שע"פ פשטות איננו בעלים בכלל להחיל הקדש על דבר שאינו שלו.

וידוע להביא רא' מגמ' לקמן ו: היוצא ליהרג אינו נערך- ואי' בגמ' כל חכם לאסיפדה, ופירש"י מי שהוא ראוי ליהרג וליחרם אינו בכלל פדיון ומשמע שהוא ענין פדיון וכדברי הש"ג. [ושם בברייתא אי' ערכי עלי- ואולי כנ"ל דאינו אלא בערכי ולא בערך פלוני עלי]

ג) וי"ל בע"ח דענין פדיון אצל"ד כהשלטי גבורים שבאמת חלה קדושה בגופו ועצמו ורק אח"כ פודהו, שי"ל דבמה שנותן כסף במקום הנערך נקרא פדיון, וי"ל דדומה לפדיון הבן, דהנה עי' בעצמות יוסף קדושין דף ז' ומובא בקצה"ח סי' רמ"ג ס"ק כ' דבאמת הכהן הוא אדון על הבן והאב קונה ממנו. אבל עי' חי' רבי שמעון יהודה הכהן על קדושין סי' ט"ז שכ' שהוא רחוק מאד. [ועי' פתחי תשובה יו"ד סי' ש"ה שהעיר על הלשון שאומרים מאי בעית טפי וכו' דמשמע שהכהן הוא אדון על הבכור, וע"ש מה שפי' ור' שמעון ז"ל עצמו כ' שיש איזה קדושה על הבכור- וזהו מה שהוא פודה. וגם זה מחודש שהרי לא מצי' שיחול שום קדושה על מעות הפדיון. ועי' חי' רבי שמואל ז"ל קדושין סי' ה' שכ' דעצם מה שנותן המעות עבור הבכור ובמקומו קרוי מעשה פדיון.]

ועי' בית יוסף או"ח סי' ש"ו ס"ו שתי' על קו' הנ"ל של הר"ן על רבנו חננאל ותי' וז"ל דמעכין דמי שפיר למו"מ דהוי כקונה איש זה מאחר שנודר ליתן ערכו להקדש עכ"ל. ולא משמע שכוונתו כהשלטי גבורים שמקדיש את הנערך. אלא דע"י הנדר הוי כאילו קונה את האיש, וכוונתו כנ"ל- דע"י שנודר להקדיש ערך פלוני, ומעכשיו יש תביעה להקדש על דמי ערכו ופדיונו- בזה דומה לקונה איש זה- שיש בזה גם ענין של התחייבות בדמי הנקנה להמוכר, ודו"ק.

ועי' עוד גמ' חולין דף קל"ט דבאומר הרי עלי לבדה"ב חייב באחריותו, אבל אם אמר הרי עלי ואח"כ הפריש חפץ ופדהו- על כסף הפדיון אין חיוב אחריות. ואי' שם תניא רבי נתן אומר ונתן את הערך ביום ההוא קודש לה'. לפי שמצי' בהקדשות ומעשרות שמתחללין על מעות שבחולין ואין חייבין באחריותן. יכול אף זה כן, ת"ל ונתן את הערך חולין עד שיבואו ליד גזבר.

והק' שם בתוס' ד"ה לפי היאך דומה ערכין להקדש שנתחלל, דאדרבא דומה להרי עלי, ולמה הי"א שדומה לפדיון לומר דאינו חייב באחריותו. ותי' התוס' הרא"ש שם בד"ה יכול, וז"ל ה' ראוי לדמות להקדש שנתחלל כי הדמים באים מכח ערך הקצוב על הגוף. עכ"ל. ואין כוונתו כהש"ג שא"כ ה' אומר שהדמים באים מכח קדושה שחלה על הגוף. אלא הכוונה כנ"ל שכיון שנקצב כסף זה בפדיון הגוף- לכן הו"א שכיון שהפרישו בפדיון גוף זה, שוב אינו חייב באחריות ובזה דומה להקדש שנתחלל, ולא דומה לכל נדרי דמים לבדה"ב שהוא נדר ישר על נתינת הכסף, ודו"ק

ע"פ פשטות דמי אדם עלי אינו כערכין אלא הרי הוא ממש כנודר סכום להקדש. והסכום במקרה הוא כשיעור שומא של הב"א כעבד הנמכר בשוק, וכמו באומר דמי חפץ עליו.

אבל עי' חדושי הגרי"ז שהוכיח מהרמב"ם דלא כן. דעי' ברמב"ם הל' ערכין פ"א הי"ג שהביא דרשה דגמ' ו: על היוצא ליהרג דאינו נערך וגם אינו נידר בנדר דמים ממש"כ בתורה כל חרם לא יפדה. ומב' דגם נדרי דמים הוא ענין של פדיון, וכמו בערכין, רק דאין השומא כפי מש"כ בפרשת ערכין, אלא כעבד הנמכר בשוק.

וע"ע ברמב"ם פ"ג הי"ג שכל דמה דדרשי' בחולין קל"ט חולין הן בידו עד שיגיע לידי גזבר קאי נמי בחיוב דמי אדם.

[ומקור דברי הרמב"ם י"ל שהוא מגמ' בסוגיין שדין נדרי אדם נלמד מהפסוק נדר בערכך האמור בפר' ערכין.]

אבל בתוס' בסוגיין ל"מ כן-שכ' בד"ה כל לאו דווקא דאיכא דיקלא וארעא שישנו כדמים ואינו כערכין. ולדברי הרמב"ם הרי לא איירי' אלא בפרשת הנדרי דמי אדם, ופרשת דמי דיקלא וארעא הוא דין אחר לגמרי.

5) ערך עבד כזכר או כנקיבה

עי' תוד"ה נשיטם שהסתפק אי עבד נערך כזכר או כנקיבה כיון דגבי מצות יש לו דין כאשה. והוכיח דנערך כזכר דאל"כ ודאי עי' נזכר כן במשנה.

וללה"ק אי כוונתו משום לה לה ולכן יש לו דין כאשה, או דסברא שערכו כערך אשה כיון שאינו חייב במצוות אלא כאשה. [ולשון התוס' לכא' משמע שיש לו דין אשה ודו"ק]

ועי' בספר מוצל מאש שהק' על תוס' מעכו"ם ל"ק ה: ולר"מ עכו"ם נערך, וא"כ ק"ו עבד. ומב' שהוא הבין שהוא סברא בהערך. ואי נימא שכוונת תוס' שיש לו דין כאשה וא"ש.

ובספורנו וחזקוני [שהזכרנו לעיל] מב' שהוא ענין שהערך תלוי בשיעור החיוב מצוות. דלכך כתבו דה"ה לענין שומת חיוב כופר דעבד כאשה, ודו"ק

ועי' ח' רעק"א שהוכיח דעבד נערך כזכר, דאל"ה ייתכן טומטום שנערך- כטומטום עבד.

שיעור למס' ערכין דף ב' חלק ב'

1) שיעור הגיע לחינוך, א'

לענין סוכה אי' קטן שא"צ לאמו- אבל צריך לאמו לא הגיע לחנוך לסוכה.

ידוע מהגרי"ז דאם צריך לאמו הוי מצטער, ולכן אינו חייב בחינוך- אפי' באופן שאמו נמצאת, כיון שאינו בר הכי לעשותו בלי להצטער. ואע"פ שלענין אכילה, אינו מצטער, צ"ל דכיון שאי' לקיים כל המצוה של בסוכות תשבו, אינו חייב בחינוך כלל.

ובענין יודע לנענע, באמת יכול לקיים עיקר המצוה- כדאי' בסוכה מ"ב מדאגבה"י נפק ב', ועי' תוס' סוכה ל"ט. שכ' לענין הברכה דמקרי עובר לעשייתן משום דלא גמרה מצותה עד לאחר הנענוע, אבל מ"מ קשה דודאי יצא עיקר המצוה לפני כן. ותי' הגרי"ז דע"כ דרק חשיב הגיע לחינוך אם ראוי לעשות המצוה בשלימותה.

ועי' מרדכי בסוכה סוף פרק לולב הגזול אות תשס"ג בשם הירושלמי לא סוף דבר לנענע אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד כשורה. והיינו כנ"ל דצריך לעשות המצוה כשורה ליחשב הגיע לחינוך.

(2) יודע לנענע

ע' מתני' סוכה ל"ז: היכן מנענע בהודו לה' ובאנא. וע' בתוס' שם שם דגם בשעת ברכה צריך לנענע, וראי' מהא דקטן היודע לנענע חייב בלולב, ואין צריך להיות יודע לקרות. וע"כ שיש ענין של נענוע גם בשעת ברכה ולא בשעת הלל דוקא.

וע' רמב"ם הל' לולב פ"ז ה"י והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל, ומ"ש דדוקא בשעת הלל ולא בשעת ברכה. וצ"ל דידוע לנענע, כולל גם שידוע לקרות. וכ"כ בפסקי התוס' כאן אות ה' קטן היודע מקום שמנענין בו בהודו ובאנא וכו'. [וידוע המקום בכדאי כוונתו דהוא עצמו נמצא באותו מקום].

ובדעת תוס' יל"ע שהרי אם צריך לידע לנענע משום דבעי לעשות כשורה וכנ"ל בשם הגרי"ז, א"כ למה א"צ באמת שיהא יודע לנענע גם בשעת הלל.

וצ"ל דס"ל לתוס' דנענוע דבשעת ברכה הוא חלק והוספה מעיקר מצוות נטילה. ונענוע בשעת הלל הוא דין נוסף שאינו שייך למצוות נטילה. ודעת הרמב"ם והפסקי תוס' ס"ל דגם נענוע בשם הלל משתייך לעיקר מצוות נטילה.

עוד יל"ע פ"פ מש"כ בשיעורי ר' מאיר סאלאוויצ'יק ז"ל דילח"ק אם נענוע בשעת הלל הוא דין בלולב או דין בהלל. וי"ל דבזה נחלקו התוס' והרמב"ם ופסקי תוס', ודו"ק.

(3) יודע להתעטף

ע' תוס' בד"ה היודע להתעטף הביא ב' פירושים:

א' עטיפת ישמעאלים, ב' שנותן הציצית א' לפניו וא' לאחריו מימין ומשמאל.

ובענין עטיפת ישמעאלים, ע' טור או"ח סי' ח' שהביא ש' הגאונים שאינו חייב בציצית אא"כ נתעטף בו בעטיפת ישמעאלים, ולמדו כן מנוסח הברכה. וע' נמוקי יוסף הל' ציצית דף י"א: שלמדו כן מלשון הפסוק אשר תכסה.

ושר' המובאים בטור ובנמו"י שם ס"ל דכל דרך לבישה חייב. ומה דמברכין בלשון להתעטף אין הכוונה אלא ללבישה גרידא, א"נ כי בימי חז"ל כך הי' הדרך לבישה- להתעטף בו, אבל לדינא א"צ עיטוף. ולכא' משמע בתוס' בפי' א' שס"ל כשיטת הגאונים, ולכן אם אינו יודע להתעטף אי' לעשות המצוה כלל.

ובענין א' לפניו וא' לאחריו מימין ומשמאל, יל"ד דס"ל כמש"כ הרמ"א או"ח סי' י' סעיף י"ב כ' דמלבושים שאין כנפיהם עשויים שיהיו שנים לפניהם ושנים לאחריהם זהו כנגד זו פטורים. ומב' דס"ל דלבישה בדרך זו מעכבת בחיוב מצות ציצית, ולפ"ז א"ש דברי התוס' שאינו הגיע לחינוך אם אינו יודע ללבוש באופן זה.

רק דצ"ע שהרי כל הפוסקים חלקו על הרמ"א, שהרי מקור דין ללבוש שנים לפניו ושנים לאחריו אי' בטוש"ע סי' ח' סעיף ד' שהוא שיהא מסובב במצוות, ואי' בבי' שם דהמקור הוא מהמדרש עה"פ והמים להם חומה. וא"כ מ"ש שאינו אלא ענין בעלמא וצ"ע למה צריך קטן לדעת לעשות כן.

וגם בענין עטיפת ישמעאלים, אי' בנמו"י הל' ציצית דף י"א שאינו אלא מצוה מן המובחר. ונוסח הברכה נקבע כן משום דכ"ה מצוה מן המובחר. וע"ז הק' הגרי"ז דאין שייך מצוה מה"מ בהלבישה, שהרי כל המצוה הוא בהציצית ולא בהבגד. וידוע לפרש שהמצוה בעצם בלבישת הבגד עם ציצית, וכ"מ מנוסח הברכה להתעטף וכ"מ ברש"י ב"ק ט: שם דיש הידור מצוה בטלית נאה. וידוע להק' על רש"י בשם הגרי"ז דמי נימא שיש ענין בית נאה משום מצוות מזוזת ביתך. ולהנ"ל א"ש שעיקר המצוות מתקיים בלבישת הטלית עם ציצית. ועכ"פ קשה דאם אינו אלא מצוה מהמ' למה צריך הקטן להיות יודע להתעטף.

ומבו' מזה עוד חידוש דאינו חייב בחינוך אא"כ יודע לעשות אפי' מצוה מה"מ. וכ"מ במרדכי שם סוכה אות תשס"ג שכל שצריך לידע ג"כ לאחוז הציצית כשורה בשעת ק"ש. וודאי אי"ז אלא ענין של מצוה מה"מ בלבד, וכן נפסק להלכה כרמ"א סי' י"ז ס"ג שצריך להיות יודע לאחוז הציצית בשעת ק"ש.

(4) יודע לשמור תפילין

רש"י בסוכה מב. ד"ה לשמור תפילין פי' שלא יכנס בהם לבית הכסא. אבל בשו"ע או"ח סי' ל"ז סעיף ג' כ' שלא יישן ולא יפיח בהם, והבי' הגר"א ציין הספר התרומה והסמ"ק.

ולדעת השו"ע הוא ענין שיניח כדינו. אבל לרש"י שאינו אלא שלא ינהג בהתפילין מנהג בזיון צ"ל שהוא גדר אחר, שאפי' יודע להניח, פטרוהו מחינוך כ"ז שיביאם לידי בזיון.

ועי' תוס' בסוגיין בד"ה אביו לוקח לו תפילין שהק' למה כאן נאמר אביו לוקח, ולענין ציצית ולולב אי' רק חייב. ות' שמסתמא יש לו טלית, ובשמ' הוסיף דלענין החוטין שהוא דבר מועט ל"ש לשון לקיחה. ולענין לולב יכול לצאת בלולבו של אביו.

ולכא' לדברי רש"י הנ"ל א"ש, שעיקר השיעור תלוי בשמירת התפילין עצמם ולא בידיעת מעשה הנחתם. ודו"ק.

(5) הגיע לחינוך לענין תקיעת שופר

רש"י בד"ה שהגיע לחינוך ציין למחל' בענין תענית שעות ביו"כ כ' ביומא פ"ב. והיינו בן ח' בן ט' לר' הונא שם או בן ט' בן י' לר' נחמן.

אבל תוס' בד"ה שהגיע לחינוך הק' דהם לענין תענית אבל בשאר מצוות כאו"א לפי צרכו.

ובאמת ילה"ק עוד למה השווה רש"י לתענית שעות ולא להשלמת התענית.

וע"ע רש"י מגילה דף י"ט וברכות דף ט"ו בשי' ר' יהודה שקטן שהגיע לחינוך כשר להוציא אחרים בקריאת המגילה. שהיינו כגון בן ט' בן י' כדאמר' ביומא. והיינו כר' נחמן דפסקי' כוותי'.

ומבו' דשי' רש"י דבכל מקום שהגמ' לא פירטה שיודע וכו' ורק כתב בסתמא הגיע לחינוך דהיינו כדין תענות שעות.

ובביאו"ד כ' הנצי"ב במרומי שדה ברכות דף ט"ו, דבן ט' ובן י' הוי חינוך כללי לכל המאוחר, וסמך לזה יש בגיטין נ"ט לענין עונת הפעוטות. ומבו' דיש ב' מחייבים לחינוך. א' כשהוא בעונת הפעוטות שיש לו איזה דעת ומתחייב בחינוך באופן כללי, ב' אם יודע לעשות המעשה חייב בחינוך אפי' לא הגיע לעונת הפעוטות ואין לו דעת כלל.

וכ' שם דלענין להוציא אחרים צריך להגיע לחינוך כללי. ולא פירש למה צריך להגיע לחינוך כללי לתקיע"ש.

ועי' מאירי בחגיגה דף ב' שכל כדברי הנצי"ב וז"ל בדרך כלל יראה שעיקר החינוך בבן ט' ובין י' לפום חורפיהו [והוא לשון הגמ' גיטין נ"ט] אלא שדברים שידעתם קלה ומצויה בפחות מכן מחנכין אותן משיגיעו לידיעת אותו דבר עכ"ל ומבו' דאם הגיע לעיקר החינוך שיש לו קצת דעת חייב אע"פ שאין ידיעתו קלה. והיינו דתנאי שיהא הקטן יודע הדבר אינו אלא לענין המחייב של קטן היודע, אבל לענין הגיע לעיקר החינוך אפי' אם אינו יודע לעשותו בשלימותו חייב בחינוך לעשות עכ"פ מה שיכול.

ועי' ברבנו מנוח על הרמב"ם הל' שביתת עשור פ"ב ה"ג שהק' על תענית שעות שהרי אינו יודע לעשות המצוה בשלמותה ולא יהי' נחשב בר חינוך. ע"ש ולהנ"ל א"ש. ונמצא דמעיקר דין חינוך לשעות מתבאר שיעור חינוך זו של בן ט' ובן י' שחייב במה שיכול, ודו"ק.

וא"כ י"ל דלענין קריאת המגילה אינו יודע לעשותו בשלימותו בפחות מבן ט' ובן י', ומ"מ מקרי הגיע לחינוך בבן ט' ובן י' משום עיקר החינוך. וכן י"ל לענין תקיעת שופר דלא הוי מהדברים שידיעתם קלה ומצויה-שכדי לעשותה בשלימותה צריך תקיעות דמיושב ותקיעות דמעומד וכו', ולכן אינו חייב עד בן ט' ובן י' דאז חייב משום עיקר החינוך וכדמצי' בתענית שעות.